

Про охорону заповідних урочищ – невід'ємного елемента мережі природно-заповідних територій Закарпаття (на прикладі буштинських дібров – свідків льодовикової епохи)

Комендар В. І., доктор біологічних наук, професор,
член наукової ради Закарпатської обласної організації ВЕЛ

УДК 168 5: 502 (477-25)

Мигаль А. В., кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник,
член наукової ради Закарпатської обласної організації ВЕЛ

Міжвідомча науково-дослідна лабораторія охорони природних екосистем Ужгородського національного університету

У МЕРЕЖІ природно-заповідних територій України вагому роль відіграють заповідні урочища – лісові ділянки, степові, болотні та інші природні комплекси, виділені з метою їх збереження в природному стані з усією сукупністю компонентів. Однією з основних умов при виділенні площі заповідних урочищ є дотримання природних меж ландшафтів, які беруть під охорону.

Згідно з рішенням Закарпатського облвиконкому № 55 від 7 березня 1990 року на околицях селища Буштино Тячівського району створено заповідні урочища для охорони гляціальних дібров з переважанням дуба звичайного (*Quercus robur* L.) площею до 30 га. Ця ділянка є залишком могутніх дібров у Закарпатській низовині й передгір'ї, яка займала колишній льодовиковий рефугіум (сховище) в льодовикову епоху (приблизно 13 тис. років тому назад). У перші роки Радянської влади в Закарпатті 16 тис. га «Чорного мочару» було меліоровано (до речі, на основі хибного принципу, бо замість регульованої здійснено осушувальну меліорацію), і величезні площі лісових і лучних угідь Закарпатської низовини перетворилися на малопродуктивні сільськогосподарські угіддя. Хижацьким вирубуванням дерев у цій зоні, в тому чис-

лі і в Тячівському та Хустському районах (зокрема, на околицях Хуста, Сокирниць, Стеблівки) повністю винищено всі діброви. Залишки їх збереглися навколо селища Буштино завдяки тій боротьбі, яку проводив колишній голова Закарпатської обласної ради товариства охорони природи і завідувач Міжвідомчої науково-дослідної лабораторії охорони природних екосистем професор В. І. Комендар. Роками тривають спроби повного знищення гляціальних дібров на околицях селища Буштино шляхом їх вирубування. В живому наземному покриві цих дібров якимось дивом зберігся сфагновий килим, що складається з бореальних, тобто тайгових, рослинних видів-мігрантів льодовикової епохи. Сфагнові мохи, як відомо, трапляються лише на вологих місцезростаннях або на сфагнових болотах верхового типу. В сибірських лісах тайги вони утворюють суцільні килими на вологих місцезростаннях в соснових, кедрових і ялинових лісах. В дубових лісах Середньої Європи в живому наземному покриві трапляються виключно вищі рослини, серед яких переважають квіткові. Отже, ще раз акцентуємо увагу на тому, що для фахівців знахідка сфагнових мохів у буштинських дібровах є незвичайною

подією, і зрозуміло, що цей факт має велику наукову цінність.

Унікальні особливості буштинських дібров здавна привертали увагу вчених – дослідників природи. Флору цих природних комплексів вивчали відомі закарпатські ботаніки Лайош Вагнер та Антоній Маргіттай. Результати дослідження цих дібров у 1944 році опублікував відомий угорський вчений Адам Борош.

У дібровах, у тому числі й на узліссях, зберігся ряд зникаючих видів квіткових рослин, занесених до другого видання Червоної книги України (1996) і Червоного списку Закарпаття (1999): фіалка багнова (*Viola uliginosa* Bess.), ферульник лісовий (*Ferulago sylvatica* (Bess.) Reichenb.), нарцис вузьколистий (*Narcissus poeticus* L. subsp. *angustifolius* (Curt.) Aschers. et Graebn.), кілька екземплярів мігрантів з Сибіру – півників сибірських (*Iris sibirica* L.), мігранти з області Середземномор'я (медитеральний елемент) – шафран банатський (*Crocus banaticus* J. Gay), гадюча цибулька трансільванська (*Muscari botryoides* (L.) Mill. subsp. *transsilvanicum* (Schur) Soy), степовий елемент флори – перстач білий (*Potentilla alba* L.), а також білоцвіт весняний (*Leucojum vernum* L.) та деякі інші види.

Фауна буштинських дібров включає таких тварин, як леле-

Сфагновий мох –
окраса буштинських дібров

Півники сибірські

Шафран банатський

Гадюча цибулька трансільванська

ки звичайний (*Ciconia ciconia* L.) і чорний (*Ciconia nigra* L.), качка дика (*Anas platyrhynchos* L.), канюк (*Buteo buteo* L.) та цілий ряд співочих птахів. Тут також водяться метелики, занесені до Червоної книги України: махаон (*Papilio machaon* L.), подалірій (*Iphiclides podalirius* L.) та люцина (*Hamearis lucina* L.).

Частина рідкісних видів зникла або перебуває на межі повного зникнення. Ще донедавна поблизу цих дібров знаходилася популяція косариків болотних (*Gladiolus palustris* Gaudin) – єдине місцезнаходження на Закарпатті. Сьогодні цей вид вважають зниклим на території Закарпатської області. Також уже багато років не вдається підтвердити зростання тут вовчого тіла болотного (*Comarum palustre* L.), популяція якого до здійснення меліоративних заходів налічувала велику кількість рослин. Від значного антропогенного навантаження потерпає популяція шафрана банатського, оскільки травистій викошують, а декоративні квіти зривають на букети або ж повністю викошують для пересадки на присадибні ділянки.

Зрозуміло, що для збереження та відтворення цих рідкісних видів рослин слід вжити рішучих адміністративних заходів і провести широку агітаційну роз'яснювальну роботу шляхом видання і розповсюдження листівок і брошур, присвячених їх охороні.

Доречно буде зазначити, що науковці Міжвідомчої науково-дослідної лабораторії охорони природних екосистем Ужгородського національного університету проводять впродовж років моніторингові дослідження за зникаючими видами буштинських

Косарик болотний

гляціальних дібров. Зокрема, нарцис вузьколистий за спеціальною програмою лабораторії вивчають В. І. Комендар та В. В. Крічфалушій, шафран банатський досліджує А. В. Мигаль, застосовуючи метод монографічного вивчення популяцій цього виду.

Цікавим є й епізод, пов'язаний з тим, що В. І. Комендар і В. В. Крічфалушій знайшли представника субальпійського поясу – нечуйвітра оранжево-червоного (*Hieracium auranthiacum* L.) в урочищі «Дубки» в заростях нарциса вузьколистого. Цей надзвичайно красивий вид рослини здалеку помітний своїм вогненно-червоним кольором, і цього неочікуваного «гостя» брали, що називається, «штурмом» і криком. Мимоволі ми, взявшись за руки, стали навколо нього кружляти. А співробітник агролісу, який супроводжував нас, подумав, що з нами щось скоїлося... Ця радість пов'язана з тим, що ми знайшли свідомство того, що нарцис вузьколистий є мігрантом високогір'я (полонин) Карпат, а місцевість на околиці Буштина і в цілому Мармароська котловина були льодовиковим рефугіумом, де змішувалися в льодовикову епоху мігранти високогір'я і тайги. А згодом

Перстач білий

цей вид нечуйвітра було виявлено у заповідному масиві «Долина нарцисів».

Незважаючи на заповідний статус прилеглих дібров, деякі мешканці селища Буштина захоплюють ділянки лісу, вирубують дерева і перетворюють ці ділянки на сільськогосподарські угіддя. Відбувається захоплення території, що межує з заповідною зоною, і таким чином створюється загроза знищенню унікальних рідкісних червонокнижних видів рослин. Слід обов'язково вилучити ті землі, які були якимось чином надані у користування певним особам в урочищах «Дубки» і «Дуброви», що біля потоку Помийниця, оскільки вони використовують їх як сінокоси, вносять різні добрива і виконують часткові меліоративні роботи.

Слід зазначити, що в урочищах «Дубки» і «Дуброви» є фрагменти дубових лісів, під наметом яких в живому наземному покриві зростають нарцис вузьколистий і нечуйвітра оранжево-червоний, які є моделлю того, як виглядали ділянки нарцисів у першу фазу після міграції в льодовикову епоху з високогір'я і розселення їх у дуже розріджених дубових лісах.

Для того, щоб відновити оптимальні екологічні умови на ділянках у заповідній та буферній зонах, необхідно перекрити меліоративні канали. Це буде сприяти демуатації екосистем дібров, тобто відновленню тієї обстановки, яка була тут до початку активної господарської діяльності людини.

Вкрай необхідно створити навколо майбутнього флористичного заказника «Дуброви», «Дубки» і «Малетова діброва» буферну зону завширшки 150 м, в якій слід встановити природоохоронний режим, властивий для цих зон.

Не зайвим буде вказати варварам, які збираються знищити «Дуброви» в околицях селища Буштина, що нинішня толока в 20–30-х роках 20 століття була зайнята могутніми дібровами, і утворення її є наслідком суціль-

Нечуйвітра оранжево-червоний

Зарості нарциса вузьколистого
у розріджених дубових лісах

них вирубувань дубів, що призвело до зниження рівня ґрунтових вод у цій місцевості на 1,5–2 метри.

У результаті знищення залишків колишніх дібров, які утримують величезні маси ґрунтової вологи, вся ділянка була б перетворена на повністю непридатну для використання людиною, тобто у своєрідну пустелю.

Вважаємо, що створені заповідні урочища «Дуброви» і «Мочар» на околицях селища Буштино площею близько 30 га, слід було б передати Карпатському біосферному заповіднику, а саму ділянку обгородити живоplotом.

Література:

1. Комендар В. І. Про знахідку *Iris sibirica* L. на заповідній території «Долини нарцисів» / Укр. бот. журн. – 1983. – Т. 39, № 1. – С. 98.
2. Комендар В. І., Кричфалушій В. В. Знахідка *Hieracium auranthiacum* у Мармарошській улоговині Закарпаття. / Укр. бот. журн. – 1990. – Т. 47, № 3. – С. 82–83.
3. Кричфалушій В. В., Будніков Г. Б., Мигаль А. В. Червоний список Закарпаття: види рослин та угруповання, що знаходяться під загрозою зникнення. – Ужгород, 1999. – 196 с.
4. Кричфалушій В. В., Комендар В. І. Біогеологія рідких видів рослин. – Львів : Світ, 1990. – 154 с.
5. Природоохоронні території Української РСР / Є. В. Качаловський, К. М. Ситник, О. К. Ющенко та ін.; за ред. Д. Й. Проценко. – К. : Урожай, 1983. – 176 с.
6. Червона книга України. Рослинний світ / Редкол.: Шеляг-Сосонко Ю. Р. (відп. ред.) та ін. – К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1996. – 608 с.
7. Boros A. A bustyaházai Csere-erdő flórája // Scr. Bot. Mus. Trans., Cluj. – 1944. – К. 3. – Р. 15–20.

Геологічний парк для України

Мельник В. І., доктор біологічних наук, професор, відділ природної флори Національного ботанічного саду імені М. М. Гришка НАН України, голова секції природно-заповідних територій Українського товариства охорони природи

У 1997 р. на Геологічному конгресі в Пекіні було запропоновано нову форму охорони геологічного середовища шляхом створення геологічних парків (геопарків) – територій, на яких сконцентровані унікальні та рідкісні геологічні об'єкти, що відзначаються особливою мальовничістю. До таких об'єктів належать природні та штучно створені відслонення гірських порід, навчально-геологічні стежки, демонстраційні рудники та колекції геологічних музеїв. Кожен геологічний парк має бути унікальним за своєю геологічною природою.

У 2004 р. під егідою ЮНЕСКО створено мережу геопарків, мета якої – об'єднати зусилля фахівців різних країн для збереження геологічного різноманіття планети. На третій Міжнародній конференції «Геопарк», яка відбулась у 2008 р. у німецькому місті Оснабрюк було зазначено, що на сьогоднішній день створено 57 геопарків у 18 країнах світу, більшість з яких зосереджена в Європі, що є результатом успішного виконання програми «Європейські геопарки». Геологічні парки створено на значних площах в Австрії, Великобританії, Греції, Ірландії, Іспанії, Італії, Німеччині, Норвегії, Португалії, Румунії, Франції, Хорватії, Чехії. Вони становлять велику цінність у науковому, ландшафтностетичному та навчально-виховному відношенні, у відіграють важливу роль в економічному розвитку територій, у розвитку природничо-наукового (екологічного) туризму та освіти. Всього у зазначених країнах Європи створено 32 геологічні парки.

Поza межами Європи геопарки створено в Південній Америці (Бразилія), Азії (Іран, Китай, Малайзія) та Австралії. Особливо великі успіхи в цій справі має Китай, який по праву можна назвати країною геопарків. Унікальні можливості для створен-

ня таких парків має Україна, чия геологічна історія є надзвичайно багатою. Не мають аналогів у світі такі геологічні об'єкти нашої країни, як гірський масив Карадаг у Криму, який в юрському періоді був підводним вулканом, Подільські Товтри (Медобори) – залишки коралових рифів, мальовничі виходи на поверхню Українського кристалічного щита, базальтові стовпи в Рівненській області.

Перелічені об'єкти увійшли до списку наймальовничіших куточків, які були визначені в ході акції «Сім природних чудес України», проведеної в 2008 р. Всі вони добре забезпечені охороною, за винятком базальтових стовпів. Лише незначна їх частина на площі 0,8 га має статус геологічного заказника. Таку охорону унікального геологічного феномена не можна вважати задовільною. Вона потребує докорінного поліпшення. Саме тому для охорони цього об'єкта доцільно було б створити геологічний парк.

«Дивовижні розрізи! Оригінальна природа. Це поховані під древніми морськими (крейдовими) шарами базальтові породи – ніби на Ельбі!» – захоплено писав про базальтові стовпи з властивою для генія точністю думки В. І. Вернадський [1].

«Як ліс величезних правильних кристалів, як мовчазне війсьсько зачарованих кам'яних велетнів, підноситься перед вами ця величезна природна колонада... Треба самому бачити її, щоб оцінити своєрідну красу і поетичну розкіш цього майже нікому не відомого куточка України, одного з найцікавіших місць нашого краю, вартого уваги аматорів природи і туристів», – так високохудожньо і образно описав базальтові стовпи, які відслонюються в кар'єрах Берестовця та Янкової Долини в Костопільському районі Рівненської області, видатний геолог, непе-

ревершений знавець природи Полісся академік П. А. Тутковський [2].

Відслонення базальтів на Поліссі – це лише невеличка видима частина проявів давнього вулканізму на Поліссі, ніби вершина айсберга. Під землею схований величезний масив базальту потужністю 200–500 м і об'ємом близько 100 000 км² (в первозданному вигляді об'єм був у 2,5–3 рази більшим).

Виливи вулканічної лави відбувалися не одноразово, а протягом тривалого геологічного часу у венд-рифейському етапі протерозойської ери докембрію 600–650 мільйонів років тому. Виділяють до десяти базальтових потоків, які були розділені певним часовими паузами. Тому базальтові стовпи залягають один над одним, демонструючи велику різноманітність форм та кутів залягання. Висота базальтових стовпів коливається від 3 до 30 м, шири-

на – від 6 до 120 см. Лише в одному місці – на дні невеликої річки Боркова напроти церкви с. Берестовець – можна побачити природний вихід на поверхню базальтових стовпів, інші місця їх виходу на поверхню пов'язані з видобуванням базальтів. За переказами, базальтові стовпи вперше виявив селянин із с. Берестовець під час копання колодязя ще в 1635 р. Очевидно, з того часу місцеве населення звичайно добуває в першу чергу ті базальти, які залягають близько до поверхні. Саме таке їх залягання є характерним для басейну річок Горинь і Стир на Рівненщині.

Базальтові стовпи – справжній мінералогічний музей під відкритим небом. Тут виявлено близько 50 мінералів, включаючи самородні залізо та мідь. У цьому місці знаходили самородки міді масою понад 800 грамів. Осадкові породи, які залягають над базальтовими стовпами (крейда, мергель), містять велику кількість залишків організмів минулих геологічних епох, тому можна вважати, що над мінералогічним музеєм просто неба розміщується палеонтологічний музей, де добре представлено багатство флори і фауни морського басейну, який в мезозойську еру займав територію сучасного Полісся. Таким чином, базальтові стовпи та гірські породи, які їх вкривають, становлять значний інтерес з погляду історичної геології, мінералогії, палеонтології. Тут унікальні геологічні об'єкти поєднані з мальовничим ландшафтом.

Відомий польський геолог С. Малковський був настільки вражений красою і багатством природи Костопільського повіту на Рівненщині, що писав про необхідність створення тут національного парку, подібного до Єллоустоунського в Північній Америці, і вірив у реальність здійснення цієї ідеї [3].

Величезне значення мають базальтові стовпи для навчально-виховної роботи та естетичного виховання. Отже, існують усі необхідні передумови для створення першого геологічного парку. Базальтові стовпи за своїм науковим, ландшафтно-естетичним значенням нічим не поступають вже створеним геологічним паркам Європи. Різниця лише в підході до цієї проблеми у нашої та у європейської влади.

Багато природоохоронних ініціатив у нашій країні наштот-

хується на глуху стіну нерозуміння з боку влади, оскільки вважається, що створення нових природно-заповідних територій негативно позначиться на господарській діяльності. Однак, на відміну від заповідників та національних природних парків, створення геологічних парків жодним чином не впливає на господарську діяльність людей. Адже основу кожного геологічного парку становлять кар'єри, в яких уже припинено видобуток корисних копалин через економічну недоцільність.

Першим завданням при створенні геопарків має бути дбайливе ставлення до старих кар'єрів. Потрібно не допускати їх знищення, засмічення, рекультивації, і в жодному разі не використовувати їх для захоронення радіоактивних відходів (на жаль, у деяких наукових публікаціях є пропозиції зробити в базальтових кар'єрах такі захоронення). Необхідно реконструювати давні рудники з видобутку міді поблизу с. Великий Мидськ, заборонити вирубку лісів, яка стала масовим явищем на Поліссі. Не таким уже й складним є виділення всієї території геопарку в натурі та її зонування, прокладання навчальних стежок, поповнення колекцій діючих музеїв, створення нових експозицій та музеїв.

Геологічні ресурси дають можливість людям у всьому світі заробляти гроші не лише на нафті, газі, золоті, алмазах та інших корисних копалинах, а й на геологічних ексклюзівах. Як свідчить досвід багатьох країн, завдяки геологічним паркам значно підвищується економічний рівень регіонів. Вкладені у створення геологічного парку кошти з часом окупляться. Україна – країна з унікальними геологічними різноманіттям і значними природоохоронними традиціями достойна мати у складі свого природно-заповідного фонду хоча б один геологічний парк.

Література:

1. Вернадский В. И. Письма Н. Е. Вернадской. – М. : Наука, 2007. – 300 с.
2. Тутковський П. А. Згадлі вулкани України // Вісник природознавства. – 1921. – В. 1. – С. 16–20.
3. Malkowsky S. O niektyrych bogactwach powiatu Kostopolskiego // Zycie Kostopolskie, 1939. – r 1. – nr 3. – S. 35–39.

